

Korai analitikus filozófia és fenomenológia

A *Magyar Filozófiai Szemle* 2016/1 számának fókusztemája a korai analitikus filozófia és a fenomenológia kapcsolata. Szummer Csaba és Ullmann Tamás írása a pszichoanalízis és a korabeli naturalizmus és tudományos filozófia, illetve a fenomenológia kapcsolataival foglalkozik. Varga Péter András a 19. század végének meghatározó tudományelméleti-ismeretelméleti-metafizikai vitájának, az Ignorabimus-vitának a hatásait vizsgálja a fenomenológia kialakulásában. Ambros Gergely Russell korai ítéletelméleteit elemzi, aminek kapcsán azt mutatja meg, hogy Russell elméleteiben egészen az 1910-es évek második feléig jelen voltak a Brentano-iskolához kapcsolódó nézetek hatásai.

Ullmann Tamás *A tudattalan modelljei. Fenomenológia, pszichoanalízis és kognitív tudományok* című tanulmánya a pszichoanalitikus hagyomány születését vizsgálja oly módon, hogy általános filozófiai és ezen belül fenomenológiai keretbe helyezi a témát a tudattalan fogalma filozófiatörténeti megjelenésének és alakváltozásainak vizsgálatával. Az eszmetörténeti elemzés fontosságát az adja, hogy egyfelől minden tudatfilozófia számára alapvető a tudat és a tudattalan viszonyának tisztázása, másfelől az elmúlt évtizedek megnövekedett érdeklődése a tudat, illetve az elme fogalmairól újabb aspektusokból veti fel ennek a viszonyoknak a kérdését. A fenomenológiában hosszú története van a pszichoanalízis tudattalan fogalmával való számvetésnek, és a kísérleti pszichológia, a neurológia és a kognitív tudományok ugyancsak küzdenek azzal a kérdéssel, hogy milyen módon lehet a tudattalanról beszélni. Ullmann tanulmánya először a fogalom történeti eredetét, majd a tudattalan két alapvetően különböző modelljét vizsgálja a pszichoanalízisben (elfojtás-modell; háritás-modell); végül a fenomenológia és a kognitív tudományok lehetséges kapcsolódását elemzi ezekhez a modellekhez.

Szummer Csaba tanulmánya (*A csábítási elmélettől a tudattalan hermeneutikájáig – a pszichoanalízis születése*) a pszichoanalízis kialakulásának néhány kulcsmozzanatát igyekszik megragadni. Tézise az, hogy Freud az 1890-es évek közepén három sikertelen kísérletet is tett egy empirikus alapokon nyugvó pszichológiai elmélet létrehozására. Ezek közül az utolsó a csábítási elmélet volt, amit Freud 1897 őszén az Ödipusz-komplexus teóriájával váltott fel. A szerző Freud kreatív

teljesítményét pozitív módon kapcsolja össze az 1890-es évek második felében tetőző kokainfogyasztásával. Végül a cikk rámutat arra, hogy Freudnak el kellett határolnia a tudattalan fogalmát a *fin de siècle* okkultista-ezoterikus hullámától és spiritiszta mozgalmaitól is, amelyek természetes szövetségesként tekintettek Freud tudományára.

Varga Péter András a 19. század második felének meghatározó filozófiai vitáját, az Ignorabimus-vitát vizsgálja. A híres fiziológus, Emil du Bois-Reymond nagy hatású érvelése a természettudományos tudás hatáiról, amelyet először 1872-ben fejtett ki, egyfelől defenzívába szorította a materialistákat, másfelől viszont inspirálta az arra irányuló filozófiai törekvéseket, hogy a tudományos módszerre vonatkozó nézeteket differenciálják a tudás különböző területei vonatkozásában. A tanulmány feltárja az Ignorabimus-vita szociokulturális hátterét, értékeli du Bois-Reymond téziseit és Hartmann, Lange és Dilthey reakcióit. Ezen túlmenően azonban Varga az Ignorabimus-vita eddig feltáratlan hatásairól is megfogalmazza feltevéseit, mégpedig a korai fenomenológia vonatkozásában. Specifikusan amellet érvel, hogy a vita nemcsak általános hatást gyakorolt Brentanóra és Husserlre, hanem du Bois-Reymond tézisei megvilágító történeti háttérként szolgálhatnak Husserl metafizika-fogalma evolúciójának az értelmezéséhez, a *Logikai vizsgálódások* fogantatásától a transzcendentális fenomenológiai fordulatig. Érdeemes ehhez azt is hozzátenni, hogy – noha Varga tanulmánya nem ezt a történeti szálát bontja ki – du Bois-Reymond tézisei kapcsolhatók mai analitikus filozófiai elképzelésekhez, noha viszonylag kevesen reflektálnak magára du Bois-Reymond-ra ebből a szerzői körből. Az olyan nézetek, amelyek a fenomenális tudatosság létezésének és természetének fizikai/naturalista magyarázatával kapcsolatban posztulált ún. „magyarázati szakadékot” elvi okokból „betemethetetlenek”, felszámolhatatlannak tekintik, mint például Colin McGinn, fontos tekintetben a du Bois-Reymond-féle tézisek mai követőinek tekinthetők.

Ambrus Gergely tanulmánya Russell korai ítéletelméleteit elemzi. A központi probléma a következő. Az ún. „többtagú viszony”-elmélet bevett értelmezése szerint az ítélet, avagy hit részét alkotó tárgy nem mentális, hanem elmén kívüli tárgy, ugyanakkor nem az a tárgy, amire a hétköznapi felfogás szerint az ítélet vonatkozik, hanem az ezt a tárgyat azonosító leírás tartalmának olyan elemei, amelyekkel az ítéző ismeretségben van (érzetadatok és univerzálék). (Eszert például annak az ítéletnek, hogy Bismarck ravasz diplomata volt, az összetevő tárgya nem maga Bismarck, hanem olyan érzetadatok, amelyeket Bismarck okozott.) Ugyanakkor Russell vonatkozó írásaiban számos olyan szöveghelyet találhatunk, amelyek ellentmondanak ennek az értelmezésnek. Ambrus amellet érvel, hogy az egymásnak ellentmondó szöveghelyeket úgy lehet jobban értelmezni, ha feltételezzük, hogy Russell „többtagú viszony”-elméleteiben kétféle elemzés, az ítélet *logikai*, illetve *pszichológiai* elemzése is jelen van. A logikai elemzés kapcsolódik a bevett értelmezéshez, míg a pszichológiai elemzés

számos elemet megőriz Russell korábbi nézeteiből, amelyekre a leíró pszichológiai, fenomenológiai hagyományhoz kapcsolódó ítéletelméletek, így Brentano, Twardowski, illetve Stout nézetei is hatottak.

A *Varia* rovatban Forczek Ákos, Péter Szabina, Hidas Zoltán és Barcsi Tamás írását közöljük. Forczek Ákos *Az ész magánhasználatáról* című tanulmányában azt a problémát vizsgálja, hogy hogyan egyeztethető össze, ha egyáltalán, Kant rendszerében az ész kétféle – magán és nyilvános – használata. A distinkció szerint, amelyet Kant a *Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?* című írásában bontott ki, minden érett, autonóm személy kétféle szerepet játszhat a társadalomban: egyfelől valamilyen hivatal betöltőjeként – tisztviselőként, katonatisztként, lelkészként – engedelmessé kell hivatala előírásainak, értelmét a társadalmi posztjához kapcsolódó elvárásokkal, az „idegen ésszel” lojálisan használhatja csak. Másfelől azonban „tudósi minőségében” korlátatlanul használhatja eszét nézeteinek nyilvános kifejtésére és alátámasztására. Forczek a kétféle észhasználatot a *cognitio ex datis* és a *cognitio ex principiis* fogalmaira támaszkodva értelmezi, és elemzi azt a paradox helyzetet, amit Kant, e distinkció bevezetése nyomán, úgy tűnik, nem tud elkerülni, nevezetesen, hogy egyfelől a felvilágosult ész alá van vetve a hatalomnak, amennyiben korlátoznia kell magát, és pusztán passzívan, az idegen észre kell hogy támaszkodjon, másfelől, felelős tisztviselőként észhasználatát nem lehet pusztán reprodukív, produktív, alkotó módon alkalmaznia is kell az „idegen” törvényt.

Péter Szabina esszéisztikus művészetelméleti írása, *A művészet fennsíkjai* alapvetően tájművészeti alkotások és performance-ok olyan értelmezéseit vizsgálja, amelyek elvetik a művészet reprezentáló tevékenységkénti felfogását, elsősorban Deleuze és Guattari fogalomvilágára támaszkodva, a térkép, a *rizóma* és Arisztotelész *phüszisz*-fogalmának heiddeggeri értelmezésére építve. Olyan műveket vizsgál, amelyekben a természet nem az ábrázolás tárgya, hanem magának a műnek a része, és amelyeknek olyan sajátos „tér szerkezetük” van, amely a befogadó aktív közreműködésével nyílik meg, ahol a befogadó jelenléte része a műnek.

Hidas Zoltán *Az önmagához viszonyuló viszony és viszonyai. Søren Kierkegaard identitásfogalmáról* című tanulmányában az Én kierkegaard-i fogalmát elemzi, támaszkodva a nemrégiben megjelent könyvében (*Im Bann der Identität. Zur Soziologie unseres Selbstverständnisses*, 2014) kifejtett nézeteire. Az Én, illetve az önazonosság természetét a kierkegaard-i gondolatvilág általános keretfeltevéseiből kiindulva, így a „rendszerellenességből”, a személy radikális egyediségből, általánosíthatatlanságából és történetiségéből bontja ki. Kitér Kierkegaard új viszonyára az időbeliséghez és az ehhez kapcsolódó individualisztikus történelemelméletére, valamint az Én mint önmagához való viszony természetének vallásfilozófiai kapcsolódási pontjaira is, amennyiben a valódi önalapítás szerinte az isteni teremtettségen alapul. Hidas szerint Kierkegaard eredeti és rendkívül modern felfogást ad az Énről, amelynek tartalmával összhangban áll a kifejtés

formája is, amennyiben „A nyugati filozófia stilsztikailag rögzített határai, amelyek az egyáltalán megragadhatót világos elvekkel körülrajzolták, az egzisztencia gondolatában felszámolódnak: az egyéni hitelesség megjelenítési formájaként betör a módszeres gondolkodásba az irodalmiság. [...] A mindennapit is nem mindennapi szimbólumokká nemesítő romantikus művészi stílus teljes eszköztára filozófiai bevetést nyer, hogy az egyes ént a legmagasabbra fokozott személyesség jegyében szervezze meg, aminek fényében az elvont általánosság merő irracionalitás.”

Barcsi Tamás Dosztojevszkij és Nietzsche szellemi kapcsolatait vizsgálja. Az elemzés klasszikus értelmezésekből indul ki (Sesztov, Bergyajev), de elsősorban a jelentős magyar értelmezésekre koncentrálnak: Barcsi Török Endre és Fehér Ferenc részben Lukácsra támaszkodó, meghatározó Dosztojevszkij-értelmezéseit állítja a középpontba, ezek eltérő értelmezéseit Nietzsche és Dosztojevszkij nézeteinek rokonságával, illetve különbözőségeivel kapcsolatban. A tanulmány az Übermensch, illetve a Dosztojevszkij-regények meghatározó figurái, Raszkolnyikov, Sztavrogin, Miskin herceg, a Karamazov fivérek által reprezentált világszemléleteket veti össze az értékek és az értékek átértékelésének, illetve átértékelhetőségének a kérdése szempontjából. Érdekessége, hogy primer témája, a Dosztojevszkij–Nietzsche viszony bemutatása mellett, speciális perspektívája miatt, egyben magyar filozófiatörténeti vonatkozással is bír, amennyiben a 20. század magyar szellemtörténetének egyik fontos témáját idézi meg.

A *Figyelő* rovatban Hendrik Nikoletta ad kiváló összefoglalást a közelmúltban megújult sztoicizmus-kutatás nemzetközi és a magyar eredményeiről. Az írás bemutatja az új kutatási témákat és értelmezési trendeket, átfogó igénnyel ismerteti az elmúlt harminc évben megjelent legfontosabb angol nyelvű és magyar műveket, amit egy részletes bibliográfiával egészít ki.

Lapszámunkat három recenzió zárja: Földes Tibor Boros Bianka *Selbstständigkeit in der Abhängigkeit – Nicolai Hartmanns Freiheitslehre* (Würzburg, Ergon Verlag, 2015), Nagy József Kaposi Márton *Machiavelli Magyarországon* (Budapest, Argumentum, 2015), Véber Virág pedig Kiss-Koczka Éva *Az erény mestersége – David Hume morálfilozófiájának két olvasata* (Budapest, L'Harmattan, 2014) című könyvét mutatja be.

Ambrus Gergely